

Tea Jerić Matejčić

CRIKVENIČKE GRAĐEVINE

(PRILOG IZUČAVANJU STAROG NARODNOG GRADITELJSTVA)*

POVIJESNI UVOD

Kao uvod ovom tekstu, koji će se baviti prikazom graditeljske baštine stare Crikvenice, upotrijebit ću tekst iz knjige arhitekta Aleksandra Freudenreicha

«Narod gradi na ogoljenom krasu», izdanje 1962. godine: «Kućice narodnog graditeljstva primarne su. one su se postepeno razvijale do oblika kojega još danas vidimo, a potječu iz vremena, kada se naš narod naselio u ove krajeve. one posjeduju svoju specifičnost, svoju kulturu. One su takve da je narod ostao čisto i zdrav, čvrsti i jak, buntovan i revolucionaran, pored ostalog i zato, što je rođen i odrastao u kućicama kakve svojom rukom, svojim znojem, svojim znanjem narod gradi.»

Ovom prekrasnom lirskom uvodu, treba dodati još sljedeće: arhitekt Aleksandar Freudenreich, obašao je cijelu obalu Jadrana i otoke, opisao, snimio, nacrtao svojom rukom tisuće crteža, sve karakteristične detalje kuća i kućanskih potrepština, zidove, krovove, krovni pokrov pa onda i gromače, poljske kućice, prelaze preko potoka, groblja, zgrade, ograde, gumna, žrvna, mlinove za masline, ulazna vrata, drvene i kamene obrađene dijelove na kućama. Ukratko: sve što u svakodnevnome životu čovjek treba. Ali u tom opsežnom i bogatom materijalu nigdje nema Crikvenice. Zašto je nema? Autor nam sam kaže da je prilikom posjeta Crikvenici uočio potpunu odsutnost svakog traga starog načina gradnje, a jedino što je zabilježio kao posebnost je jedno ožbukano dvorište, tj. ožbukani zid dvorišta kojemu je u žbuku bio uzidan jedan komad krovnog crijepa – «žlebac» iz kojeg je rasla jedna biljka – cvijet. Tako je Crikvenica prikazala sebe iskusnom oku znalca prije pedesetak godina. Međutim, na sreću, to ipak nije tako. Stara, kamena i jednostavna Crikvenica, sa svojim iskonskim kamenim kućicama djelomično ukopanim u stijenu, živi još i danas. Sve su te kuće izvana dobile nove okvire, fasade, balkone, čak su im i orijentacije ulaznih vrata okrenute u drugom smjeru u odnosu na prvobitno stanje.

A sve se je to dogodilo u samo 150 zadnjih godina. Jer još 1859. godine općinski «medicus», postavljen od sveprisutne bečke kraljevske i cesarske vlasti, u svom godišnjem izvještaju o socijalnim i životnim prilikama Općine Crikvenica, koja se je tada protezala od Sv. Jakova do Ledenica, naveo je u potankostima uvjete života crikveničkih ribara čije su kućice bile smještene na «Gorice», tj. u dijelu grada od današnje crkve sv. Antona do zgrade Prve hrvatske štedionice na potezu sjever-jug, sa zapada omeđenim današnjom Kalom sv. Antona

* Tekst prati grafički prilog Z. Gržičića u nastavku – nap. gl. urednika.

a sa istoka Školskim stubama. Sredinom tog malog strmog brežuljka prolazila je onda kao i danas, a vjerojatno već stotinama godina staza ili put kojim se je od prirodnog jakog izvora, koji se je nalazio podno današnje zgrade Prve hrvatske štedionice, uspinjalo do mjesta gdje danas stoji crkva sv. Antona, a na kojem je mjestu ranije bila «gomila» ili «mogila» ili «gruh» Kako to zovu Crikveničani. To je bilo žrtvišno i pogrebno mjesto oko kojega se je u kasnijim vremenima razvilo malo groblje.

U tom strmom i surom kamenjaru bile su smještene kuće svaka otprilike veličine 4 x 4 metra a imale su krov na jednu vodu s nagibom na sjever. Kuća se je gradila tako da se je prirodna sjeverna stijena ovlaš izravnavala te je tako prerastala u sjeverni čvrsti zid. U toj sjevernoj strani-zidu ostavljalo se je uvijek jedan dio osnovne stijene neizravnana, tako da sve do današnjeg dana ima tih donjih kuća u kojima ta stijena nije izravnana. Vrlo je vjerojatna tvrdnja nekih stručnjaka da je ta stijena ostavljena iz magijskih razloga, tj. radi povezanosti kuće s «primarnim brijegom» koji je kod nastanka svijeta izronio iz vode.

Ivan Krstitelj Andrijić, je ime liječnika koji nam je tako zorno prikazao kuće u kojima živi crikvenički ribar. I ne samo on. Takve kuće građene su u svim zaseocima crikveničkog kraja – od Kotora i Gornjeg kraja do Dvorske i Sopaljske. Da se nije sačuvao taj izvještaj, rijetko bi tko povjerovao tvrdnji da je stara Crikvenica još uvijek živa, da je danas sakrivena je ispod građevina koje su nastale na tim primarnim kućama. Danas se te donje kuće zovu «konobe» i njihovi su vlasnici uvjereni da su to zaista bile konobe zato jer im njihovi preci nisu nikada govorili o starom načinu života. Stid je skrivao istinu, ali pošten se čovjek nikada ničega ne treba stidjeti pa niti istine da je živio u kućama kakve su mu namrli oni koji su bili prije.

Kada je 14.8.1412. godine knez Nikola Frankopan poklonio pavlinskome redu zgradu na ušću potoka Dubračine, pokraj starog zdanja crkve Uznesenja Marijina, vjerojatno je stara Crikvenica na Gorici imala iza sebe dug životni put. Postoji jedna frankopanska povelja-darovnica iz 1336. godine u kojoj se spominje Crikvenica – koliko danas znamo po prvi put s tim imenom, ali se ta darovnica, kao i mnoge druge, smatra falsifikatom. Bila lažna ili ne, zasigurno Frankopan nije osnivao samostan «na ledini», bez ljudi koji će obavljati sve poslove vezane za obrađivanje zemlje, jer dotada je već Dubračina naplavila dovoljno zemlje na ušću. Darovnicom Pavlini dobivaju mlinove, stupe, ribarske pošte, mlinove za masline i maslinike te vinograde. Za sve to obrađivati trebaju ljudi. I to ljudi koji neće doći odnekuda da se tek priviknu na život, nego ljudi koji su tu već navikli živjeti otprije.

Zbog toga, iako zasada nemamo čvrstih dokaza za to, moramo barem pretpostaviti da je Gorica, i ne samo ona, živjela svojim životom i prije osnutka samostana 1412. godine.

KAMENE KUĆE NA GORICI

A kako su izgledale kamene kućice na „Gorici“?

Prema onome što je sada ostalo sakriveno pod zemljom, tj: ispod kuća koje su podignute zadnjih 150 godina na tim starim kućama, izgledale su ovako: parcelacija zemljišta koje je stajalo na raspolaganju na tom malom strmom brežuljku bila je, razumljivo, vrlo nepravilna. Međutim, unatoč toj nepravilnosti, uočljivo je još uvijek, da je svaka parcela u početku bila

orijentirana od sjevera prema jugu, tj. na prisoju te da je širina parcele unutar Gorice bila skoro uvijek 4 metra. Naravno, ponegdje ima i odstupanja – naročito u kasnije doba kada se kuće grade izvan same Gorice (širina od 8 pa i više metara), ali to su bile veće kuće, obično kuće dvojice braće jer smo u njima često nalazili tragove dvaju ognjišta, tj: dvije vatre.

Kuće su građene tako da su u kamenu građene i kamenom ograđene bile zapravo nevidljive, odnosno da su se maksimalno uklapale u krajolik. Vrlo razumljivo ako uzmemo u obzir da je uvijek postojala opasnost od napada. Gradnji kuće pristupalo se je tako da se na određenoj parceli izravnavala sjeverna stijena i ukopala u teren negdje 2, a negdje samo jedan metar ovisno o terenu. Na tako dobiven neizravan zid, jer se je izravnavao samo u nekim kućama, dodatkom i umetanjem većeg i manjeg kamenja, bez žbuke, naslanjalo se je dva poprečna zida, uglavnom izgrađena u suhozidu, visine koja varira, ali skoro nigdje ne prelazi 2 metra. Na prednjoj strani okrenutoj prema moru, s lijeve strane, i to je pravilo, ostavljao se je otvor za vrata i oblagao grubo tesanim komadima koji su tvorili okvir za vrata sa zaobljenjem do punog kruga, složenim iz više komada, ponekad 4 ili 5. Vrata se otvaraju prema unutrašnjosti i visine su najviše 180 centimetara s kamenim pragom kojega treba prekoračiti za ući u kuću. Ovakav način gradnje vrata je bio iz sigurnosnih razloga. Prednji je zid također u suhozidu, bez prozora. Kuća nema dimnjaka, barem ga nema ona primarna o kojoj je ovdje riječ, nego dim izlazi kroz otvorena vrata i kroz krovni pokrov koji u toj kući nije od crijepa, nego od raznih biljnih pokrova, poput šiblja, suhe trave, šaša i slično. Ponegdje je krovni pokrov izveden od kamenih ploča – «čkalja», ali kako se primorski kamen vrlo teško lomi, nije ga bilo dovoljno da to bude uobičajeni pokrov.

Pretpostavljamo da je postojala u kontinuitetu, ili sa prekidima, proizvodnja crijepa od gline jer u Vinodolu ima mnogo dobre gline za proizvodnju grnčarije. Pitanje je samo je li skroman stanovnik primarnih kuća imao sredstava za kupovinu crijepa za krov. Na nekim se kućama vide tragovi kamenih, lijepo klesanih nosača za grede koje su držale drveni strop, tako da moramo pretpostaviti da su neke kuće imale i tavan kao spremište za hranu.

U kuću se je ulazilo kroz ta jedina vrata, i jedini otvor, koja su se otvarala, kako smo već rekli, prema unutrašnjosti, a odmah s lijeve strane na ulazu bilo je «ognjišće», vrlo skromno, najčešće bez ikakvog ograđenog «podesta», na razini samog poda koji je od nabijene zemlje. Iz primjera drugih naselja znamo da se je zimi taj pod pokrивao sijenom ili slamom, a preko toga stavljali su se muški «kabani» – kaputi od ovčjeg krzna, kako to naglašava doktor Andrijanić u svom izvještaju. Pokraj „ognjišća“ u zidu su redovito ostavljene dvije ili više udubina koje su služile za odlaganje jedaćeg pribora, možda glinenog vrča za vino – «žmulja», dok su veći lonci za kuhanje «lopiži» stajali pored „ognjišća“, kao i «čreplje» pod kojima se je peklo ribu, meso ili kruh. Velika drvena škrinja s poklopcem, često oslikana živim bojama bila je jedini namještaj uz tronožac – ili više njih koji su služili istovremeno kao stol i stolica.

Tako je izgledala izvana i iznutra stara primorska, a onda i crikvenička i vinodolska «halupa» ili «podzemujka» ili «štamberga» kako su stanovnici tog vremena zvali svoje kuće. Podsjećam da je «chalupa» stari češki naziv za primitivnu kuću, dok je «štamberga» venetotalijanskog podrijetla.

Takva je crikvenička halupa obično imala ispred vratiju manji ili veći «dvor», tj dvorište u kojem je, već prema veličini prostora koji je vlasnik imao, mogao biti i omanji vrtić,

štalica, jama gnojnica, a ponekad i poljski ograđeni zahod. Na strmom brežuljku Gorice nizale su se kuće jedna ispod druge presjecane stoljetnim putićima-komunikacijama koje su vidljive i danas samo što su uređenije i možda nešto šire.

Prema današnjoj situaciji na Gorici izgleda da su od starine na zapadnoj strani obitavali Matejčići, a na istočnoj obitelji Car. Nije ostalo mnogo originalnih vlasnika tih primarnih kuća jer su se kroz stoljeća ženidbama i prodajama prezimena promijenila, ali samo generaciju ili dvije unazad dolazimo do točnih podataka o prezimenima od starine.

Kada je i kako došlo do toga da se te halupe sakriju pod zemlju i da na njima izrastu građanske kuće kasnog baroka ili čak u nekim slučajevima historicizma?

TRI CRIKVENIČKE STARE KUĆE

U prilogu ovog elaborata crtežima je prikazan razvojni put triju crikveničkih starih kuća. Pri tome moramo napomenuti da su sve tri građene po istoj tipologiji, ali isto tako da su sve tri građene izvan originalnog areala Gorice, tj. u doba širenja Crikvenice izvan svog prvotno zadanog okvira, kojemu starost možemo zasada samo nagađati. Dvije od njih, ona u Ulici Ivana Gundulića i Ulici Pavla Radića, predstavljaju vrhunac umijeća građenja naslijeđenim znanjem. One se danas predstavljaju kao izvanredno lijepe građanske kuće, međutim obadvije su građene, kao uostalom i sve što od starine u Crikvenici postoji, u etapama. Pa pođimo redom.

Kuća u Ulici Pavla Radića danas je još jedini originalni primjerak kako se je gradilo jer je još «sve na mjestu». Kuća je građena na prostoru uz «veli grup» i staru srušenu kapelu sv. Antona, a uz nju se nastavljaju ostale kuće Matejčića jer je to zapadna strana Gorice. Ostale tri kuće u nizu imaju standardne dimenzije o kojima smo govorili, tj. širinu od 4 metra, ali ova, crtežima dipl.ing. arhitekture Zdravka Gržičića u radu: “Graditeljsko nasljeđe Crikvenice”, izlazi iz tog pravila, ona je naime dugačka oko 8 metara, dakle, dvostruko od uobičajenoga, dok je uobičajena širina – 4 metra.

Po pravilu izravnana je sjeverna stijena i ostavljena na jednom mjestu neizravnana, na jednakim razmacima postoje dvojna ulazna vrata i iza vratiju tragovi od ognjišta, tj. čađa na zidovima – to znači da su dvije obitelji istovremeno koristile jednu kuću. Kako je donja kuća zakrčena starim stvarima vlasnika, nemoguće je razaznati je li ipak donja kuća bila podijeljena zidom. Vidljivi su međutim nosači tavanskih greda, vrlo lijepo obrađeni u kamenu, i vidljiv je trag novosagrađenog, odnosno dograđenog zida u visini od 50 centimetara kada je kuća dobila gornji sprat.

Kada je građena balatura, ne možemo znati, ali se balature pojavljuju nekako istovremeno na cijeloj našoj obali vrlo brzo nakon napoleonske okupacije, znači nakon 1810. godine. Balatura u svojoj strukturi nije nepoznata na Mediteranu, dapače ona je bila prisutna u raznim epohama i na raznim mjestima jer se zapravo nikad nije sasvim zaboravilo graditi kamenom ili ciglom puni svod. A balatura je upravo to: svod. U Crikvenici se je običavalo govoriti da se preko balature dolazi na «shod», tj. balatura je služila kao osnovna podloga za vanjske kamene stepenice kojima se je dolazilo na gornji kat zgrade koja se je gradila na donjoj osnovnoj kući. Na ovoj kući balatura je na dvije volte jer se radi o većoj kući, a u svakom nosaču volte skrivena je po jedna mala štalica za svinju, za kozu i za kokoši. Gornji shod prekriven je uo-

bičajeno kamenim pločama. U sredini glavnog vanjskog zida novosagrađene kuće nalaze se ulazna vrata, iza njih jedan mali pretprostor, lijevo i desno po jedna prostorija, a iz pretprostora idu na gornji kat drvene stepenice na «podest», tj. odmorište jer su stepenice smještene u vrlo uskom prostoru pa ih nije bilo moguće izvesti drugačije. Inače je u svim tim kućama koje su dobile gornje kuće glavni problem bio kako u već nadograđenu kuću umetnuti stepenice. To se je rješavalo na razne načine, ovisno o prostoru i veličini kuće, ali su stepenice redovito bile vrlo strme i najčešće samo na jednu rampu, kakav je slučaj s kućom u *Ulici Ivana Gundulića*. Njezin je originalni početak istovjetan s ovim prije opisanim.

Razlika je u tome da je ona gotovo potpuno modernizirana tako da ju je zapravo dosta teško «pročitati» i identificirati kao primarnu donju kuću koja je također velikih dimenzija jer se nalazi izvan areala Gorice. I njezin je početak bio ukopana kuća većih dimenzija od uobičajenih i imala je širinu od 4 metra i ulazna vrata od kamenih klesanih blokova koja se danas nalaze ugrađene kao spolije u vanjskom zidu. U jednoj od faza modernizacije dobila je vrlo lijepo i veliko ognjište «na napu», tj. široki dimnjak direktno iznad ognjišta. Kako je kuća imala vrlo veliki vrt ispred, vrlo je vjerojatno da je i ona jedno vrijeme imala balaturu kada se gradio gornji kat. Međutim, danas ne vidimo tragove balature, nego samo voltu u prizemlju koja dijeli prednji dio kuće, koji je nov, od straženjeg dijela ukopanog pod zemlju, koji je originalan i stari. Ovaj dograđeni dio u vrtu niži je za jednu stepenicu od stare kuće, ali je cijela kuća podignuta u visinu vanjskim zidovima, tako da danas gledana izvana, iz svog vrta, odiše monumentalnošću velikog ulaznog portala s drvenim vratima i velikim prozorima iz doba historicizma. Jedan od važnih elemenata njezine starosti su stepenice za gornji sprat koje su ugrađene, drvene, na jednu kosu dosta strmu rampu, a glavni ulaz u kuću sada više nije iz vrta i putića, nego iz ulice koja se je probila širenjem naselja i u kuću se ulazi sa sjeverne strane preko dvije stepenice. U Crikvenici imamo još nekoliko primjera ovakvog «prekrajnja» koji su vrlo slični, ali ova je kuća jedna od najuspjelijih i najljepših.

Ovdje treba spomenuti još jednu karakteristiku koja se redovito pojavljuje kod pregradnja starih kuća koncem 19. st., a to je da je iznad svakog otvora, tj. vrata ili prozora, otvor presvođen plitkim baroknim rasteretnim lukom koji je ponegdje izveden iz kamenih pločica, a ponegdje s ciglom.

Glavna karakteristika ovih pregradnji i dogradnji je upotreba žbuke, jer su primarne kuće građene uglavnom u suhozidu ili s vrlo malo primitivne žbuke od pijeska i vapna. Tako su crikveničke kuće, ožbukane i obijeljene vapnom ili «japnon», potpuno promijenile svoj izgled.

Još jedan karakterističan primjer razvojnog puta jedne kuće je *kuća u Ulici kralja Zvonimira* na bivšoj crikveničkoj „hrmentunskoj ceste“ kako su mještani zvali tu ulicu jer je probijana kao široka ulica za vrijeme Prvog svjetskog rata i plaćana radnicima u naravi, tj u žitu i kukuruzu ili «hrmentunu». To je kuća stare obitelji Ivančić, koja je udajom prešla u obitelj Matejčić i nalazi se izvan areala Gorice. Ta je kuća također prikazana crtežima, ali je toliko komplicirana u svojem razvoju da će čak i s pomoću najboljeg crteža biti teško razumjeti ju.

Takav razvoj kuće nazvali smo kuća u obliku slova «L». Bilo je više takvih primjeraka u Crikvenici, ali sada je, koliko znamo, ostala samo ova, a i ona se ne vidi jer je iznad i oko nje izgrađena jedna pa druga nova kuća. Dakle, u početku je bila klasična halupa ne baš klasičnih dimenzija (4 x 4), nego imala 6 x 4. Imala je jedna ulazna vrata i ognjište, sve po pravilu. Samo

kada je građena balatura, a ona na sreću postoji još i danas, nije građena na uobičajeni način širinom prednjeg dijela kuće, nego je uzeta samo polovica širine kuće, a balatura je građena u vrt u dužinu, tako da su stepenice za „shod“ bile postrance. U sljedećoj fazi rušene su samo te stepenice, a balatura ne, nego je iznad balature i ostatka «dvora» dograđen sprat i iznad balature i iznad primarne kuće, sve u obliku okrenutog slova «L», a stepenice su ugrađene na jednu strmu rampu u sredini kuće. Na kraju je u ostatku dvorišta i rušenjem vanjskog zida dvorišta sagrađena nova dvokatnica koja u sebi skriva dvije ili možda tri faze stare gradnje (u Ulici kralja Zvonimira broj 34).

Na samoj Gorici, dakle unutar na početku navedenih koordinata, kuće su ostale u većini slučajeva mnogo manje od ova tri primjera koja prikazujemo, ali one koje su bile građene uz glavnu komunikaciju prilikom pregradnji su doživjele još jednu važnu preobrazbu, a to je da su im nove fasade sada gledale na put, a ne više prema jugu i moru.

Ima više primjera posebnosti na tom malom prostoru, a dva ćemo navesti samo usput kao neobične slučajeve. Jedna je **kuća broj 22 na strani obitelji Car** i sada se nalazi u **Ulici braće Cvetič**. Kuća se nalazi u jednom uskom zavojitom klancu ili klančiću tako da njezin početak dešifriramo kao ukopanu kuću koja danas više ne čini sastavni dio današnje gornje kuće. Jer ta je donja kuća dobila prekrasnu balaturu na križne volte pa kada je iznad stare donje kuće i balature građena gornja kuća, onda je nekim nama nepoznatim razlogom stara donja kuća pripala u vlasništvo nekoj drugoj obitelji, dok se je broj 22 razvio na katu samo iznad balature i na sam puteljak koji je ležao na sjeveru. Tako su sada ulazna vrata sa sjeverne strane i ulazi se u jedno minijaturno dvorište iz kojega se na lijevo ulazi u malu kuhinju koja je presvođena prekrasnim križnim baroknim voltama. Pokraj kuhinje su vrata i strme stepenice u prostor balature, koji je u razini zemlje i prvobitno je imao otvor na klančić. Kasnije je taj otvor zazidan i ostavljen jedan minijaturni prozor, jer prostor očito nije korišten kao štalica. Iz tog malog dvorišta idu sljedeća vrata u jednu prostoriju koja ima prozor na klančić s kamenim okvirom malih dimenzija. Na desnoj strani tog malog dvorišta nalaze se strme kamene stepenice koje vode na gornji kat. Ovako izvedene stepenice u Crikvenici imamo još samo na jednoj novijoj kući koja se nalazi u Ulici kralja Tomislava. Okrenut prema moru na gornjem se spratu nalazi balkon koji zapravo počiva na nekadašnjem sastavnom dijelu te kuće nepoznate svrhe. Taj prostor na kojem je danas balkon također je izveden u križnim baroknim voltama s dva barokna portala na puni luk s otvorom od kojih je jedan danas u funkciji vrata jer se u tom prostoru nalazi kupaonica jedne druge kuće u koju se ulazi iz broja 14. Najzanimljivije i najvažnije od svega na toj kući, a već sve ovo što smo nabrojili je izvanserijsko, su stupići koji drže balkonsku ogradu. Izvedeni su od vrlo finog kamena alabastera bijele boje s kapitelima koje stručnjaci stavljaju u razdoblje i maniru renesanse, tj. 14.-15. st. Prema našem saznanju ti su stupići dio oltarne pregrade stare «crikve» Uznesenja Marijina, prema kojoj je vjerojatno Crikvenica dobila svoje ime, a pavlini su u 17. st. prilikom rekonstrukcije crkve tu ogradu skinuli i zamijenili onom koja stoji još i danas. Kako je ta oltarna pregrada došla u tu kuću, shvatiti ćemo ako znamo da su tu kuću gradili za sebe crkveni «požupi», tj. crkvenjaci, zvonari ili kako se to u Crikvenici zove “mežnjari”. Tako se može razjasniti i križne barokne volte na dva mjesta u toj kući, kojih inače u Crikvenici u privatnim kućama nigdje nema, ali ih zato ima unutar samostana pavlina jer je cijeli gostinac ili hospicij, tj. onaj dio prema potoku koji

je voltom odijeljen od ostatka građevine, sagrađen na takvim križnim voltama, kao uostalom i hodnik do crkvene sakristije i hodnik unutar samostana. Gradnjom tih hodnika pavlini su dobili zatvoreni klaustar koji je inače u svima samostanima sastavni dio građevine, a ovaj naš samostan dobio ga je zapravo vrlo kasno – tek u 17. st. kojom je prilikom restaurirana crkva, a u dvorištu izgrađena velika cisterna za vodu koja je idućih stoljeća do izgradnje vodovoda opskrbljivala vodom sve stanovnike lijeve obale Dubračine.

Druga neobična *kuća na istočnoj strani Gorice je današnji župni dvor*. Na vanjskom portalu uklesana je godina 1838. Te je godine vjerojatno dovršena barokna zgrada koje više nema, ali je ostao vanjski zid i portal. Na toj kući vidljivi su svi tragovi njezinih «mutacija» od prvobitne donje male podzemujke klasičnih dimenzija pa sljedeća dogradnja u dužinu pomoću velike lučne volte, onda dogradnja sa lijeve strane i to iz nepoznatog razloga, ne pod ravnim kutom nego u stranu. Četvrta faza je naravno balatura s istakom, tj nije balatura ravni „shod“, nego na mjestu gdje je glavni ulaz u kuću ima proširenje u obliku male terase, dok je ispod toga pod balaturom nekoliko štalica. Imamo fotografije baroknog izgleda zgrade, tada već dvokatnice ali sa malim prozorima. U unutrašnjosti, međutim, promjene su strukturalne, s time da je ta zgrada imala terena i na sjevernoj strani pa je bilo moguće širenje na sjever da se napravi tzv. «dupla kuća» pomoću jedne velike lučne volte iza koje se izgrađuje na sjever velika kuhinja i sa strane smješta veliko stepenište na gornji kat. Između dva svjetska rata u Crikvenici je velike urbanističke zahvate na pravio ing. Stjepan Rovešnjak. Kako je to bilo doba «zrele» secesije, odnosno zapravo njen zadnji čas, ing. Rovešnjak je tada u Crikvenici izgradio mnogo kuća, a i dogradnja koje su sve imale zajedničku karakteristiku velikih prozora istih dimenzija. U to je doba i ova zgrada dobila na obadva sprata velike prozore.

Druga posebnost ove zgrade je njen veliki vrt usred Gorice koja je tako siromašna prostorom. Uvidom u katastarske knjige ustanovili smo da je zgrada kupljena za svrhe župnog dvora u 19. st. od «gospoštjske komore», ma što to značilo u ono doba.

1759. godine kapetan austrijske vojske i komandant tvrđave u Kninu Juraj Ivančić dobiva od carice Marije Terezije plemstvo, tzv. carski patent s kojim dobiva u «lenu», tj. u trajno vlasništvo Crikvenicu.

Ne znamo je li Juraj Ivančić bio Crikveničanin, ali pretpostavljamo da je, jer je prije tridesetak godina jedan od njegovih potomaka – Edo Ivančić izradio rodoslovlje za cijelu obitelj Ivančić koje je Ivančiče smještalo u Crikvenicu početkom 17. st., negdje iza 1630. godine. Ako nije bio Crikveničanin, svakako je već tada bilo prezimena Ivančić u Crikvenici, a mi smo pokušali odrediti koordinate njegovog posjeda slijedeći trag kuća i prezimena pa smo došli do zaključka, da je to jedna neravna pačetvorina koja počinje na vrhu Kale sv. Antona i Ulice Pavla Radića, ide dalje na Vrtnu ulicu pa današnjom Ulicom kralja Zvonimira do stepenica koje se spuštaju na more kod hotela «Viševica», zatim cijela obala mora do prvog stubišta koje spaja Strossmayerovo šetalište s Ulicom kralja Tomislava.

Unutar tog prostora Ivančičevi potomci žive još i danas. Naravno ne samo tamo jer su se proširili po cijeloj Crikvenici i izvan nje, ali stare su kuće još sve ostale na mjestu, dakako neke su promijenile vlasnike pa se vode pod drugim prezimenima.

Nastavit ćemo sa započetim opisom kuće Ivančičevih, koju smatramo da je gradio za sebe kada je umirovljen i vratio se (ili došao živjeti) u Crikvenicu. Kuća se nalazi *u Ulici*

Pavla Radića broj 1 i po svemu se može svrstati u kategoriju kuće koju smo opisali u Ulici Ivana Gundulića, ali postoji samo jedna velika razlika, a ta je da se kod dogradnje i modernizacije nije uništilo prvobitnu, primarnu kuću, nego je ona ostala ukopana do dana današnjeg u svom više-manje originalnom izgledu kakva je bila kada je sagrađena. Danas kuća ima dva ulaza – jedan iz vrta a drugi s ulice. Kroz vrt se dolazi do malog predsoblja iz kojega vode vrata na lijevo u kuhinju, na desno je soba, u sredini je strma rampa stepenica na gornji kat.

Pokraj stepenica je par koraka uskog hodnika. Kroz jedna široka i visoka vrata, zapravo otvor vrata jer vrata nisu na mjestu, je otvor renesansni, širok i ravan. Prostor kuće je neobično velik za crikveničke razmjere – preko 13 metara dužine i 4 metra širine. Sa svake strane vrata nalazi se po jedan prozor, i to kakav – prava puškarnica. S lijeve strane vrata nalazi se uobičajeni prostor za ognjište – i danas je sve crno od gareži, a vidljivi su i stari nosači za grede tavana i nadogradnja zida kada se je kuća dizala. Ovi su prozori svakako jedna važna karakteristika koja govori u prilog našem vjerovanju da se zaista radi o kući kapetana Jurja Ivančića.

Kako je već doktor Andrijanić naglasio u svom prije navedenom izvještaju, kuće na Gorici nisu istovjetne s kućama u npr. Gornjem kraju, Sopaljskoj i Dvorskoj. On kaže da su stanovnici Gornjeg kraja odlazili na rad preko zime u druge krajeve i da su se vraćali doma tek kada bi zaradili po 100 forinti koje su onda trošili na gradnju kuća. To je vidljivo i do danas jer ima dosta različitih karakteristika, a pogotovo kod gradnje balatura i presvođivanja prilikom dogradnje gornjeg sprata. Također nam se je u selu Gornja Draga Vidi sačuvala jedna interesantna dogradnja kuhinje i to na sjevernoj strani gornje kuće (nad donjom) koja je sva izvedena u ogivalnoj volti, a ognjište se nalazi na samom kraju sjevernog dijela volte s dimnjakom. U Crikvenici su još prije pedesetak godina postojale dvije takve kuće – jedna je srušena ranije a druga pred 5 godina.

ŠIRENJE IZVAN GORICE

Kotorom za kojega se je uvijek vjerovalo da je tamo “stara” Crikvenica, ovom prilikom nećemo se baviti. U tijeku su, naime, arheološki radovi na crkvi sv. Šimuna i Jude Tadejskog. Kako će radovi potrajati, uz to će biti vezano i istraživanje Kotora kao cjeline. Možemo uzgred spomenuti da ono što je ostalo od kuća u kojima su obitavali vlasnici sve do iza 1950. godine pripada sličnoj ili istoj tipologiji kao u Crikvenici, s time da za neke od kuća treba izvršiti pomna istraživanja, što će biti objavljeno kada za to bude vrijeme.

Kada se je Crikvenica počela širiti izvan svog originalnog staništa na Gorici, ne možemo sa sigurnošću reći. Treba napomenuti da je život diktirao ponašanje, jer je sigurno mala zasebna grupa kuća poznata pod imenom Dvorac jedan primjer ranog izlaska i gradnje izvan Gorice. **Dvorac** je danas samo jedan red lijepo uređenih kuća, ali samo prije 50 godina situacija nije bila takva jer su se dvorišta, balature i kuće ispreplitala među sobom tvoreći jednu živopisnu cjelinu kojoj danas više ne vidimo pravog traga, osim jedne lijepe balature ispod jedne od kuća.

Kako je Crikvenica širenjem dobivala nove konture na lijevoj i desnoj strani potoka Dubračine, koji je negdje u 15. st. kada **pavlini** dobivaju zgradu od Frankopana već uspio

napraviti veliki nanos zemlje u dotada širokom ušću s dva kraka, red je da rečemo nešto i o samostanu i samoj zgradi.

Prilikom zadnje rekonstrukcije kada je napravljen hotel «*Kaštel*», izašli su na svjetlo dana nakon mnogih stoljeća originalni zidovi zdanja. Na nesreću, radovi su vođeni nestručno pa je u jednom času postojala opasnost da se cijela zgrada uruši. Zbog toga nije bilo moguće izvršiti arheološka istraživanja u samoj staroj zgradi. Onoliko zida koliko smo mogli vidjeti, širine je jednog metra bez temelja, izvedeno u krajnje nestručnom načinu građenja s običnim lomljenim kamenom, zapravo široka gromača s vrlo malo primitivnog veziva. Lokacija tog zdanja na ušću potoka i ulaza u duboku dolinu fjorda i samog Vinodola ukazuje na veliku vjerojatnost da je originalna zgrada bila prvotno građena kao «*castrum*», zapravo kao kula osmatračnica a i braniteljica na ulazu u dolinu. Preko mora na drugoj strani otoka Krka nalazi se slična ruševina koja nam govori o tome da je to bila jedna u nizu utvrda koje je gradio duž cijele hrvatske obale Jadrana bizantski car Justinijan u 6. st. Slična je građevina vjerojatno iste namjene gradina Lopar u Novom Vinodolskom, a nije za isključiti da je i gradina Badanj građena u isto vrijeme, iako je ona građena na jedan potpuno drukčiji način koji ju izdvaja iz načina gradnje obrambenih vojnih građevina. Badanj je, naime, kružnog tlocrta. Nije pravilan puni krug vjerojatno zbog terena na kojem je napravljen, ali je građen iz dosta pravilno tesanih komada povezanih žbukom, opremljen cisternom i «sanitarijama», onodobnim naravno, ali su izvedene na vanjskom obrambenom zidu po pravilima vojne gradnje za tvrđave koje imaju stalnu posadu. Kako se je zvao, tek treba istražiti, iako zasada postoji dosta čvrsta pretpostavka da se ovdje radi o rimskom Ad Turesu koji je ucrtan na Tabuli Peutingeriani iz 4. st. Grad je napušten u 14. st., a crkva na puškomet udaljena od njega u šumarku ispod današnjeg Kamenjaka, koja je poznata pod imenom Duševo ili Stomorina, vjerojatno je crkva tvrđave, a i starohrvatsko groblje u Stranču kao i malo groblje ispod samog Duševa možemo povezati s tvrđavom Badanj.

Pavlini su sigurno nakon što su dobili tu građevinu dugačku i usku otprilike 20 x 6 metara, tijekom vremena ju dograđivali i pregrađivali. A crkva pored samostana već je 1412. g. bila stara, kako kaže povelja darovnica. Kako se radi o crkvi čiji je titular, tj. čije ime nosi, Majka Božja, a znamo da je kult Majke Božje, i gradnja crkava posvećenih njoj, počeo krajem 11. st., možemo smjestiti njezinu gradnju iza tog termina. I za crkvu možemo i moramo pretpostaviti mnoge pregradnje, a neke smo već i spomenuli u ovom elaboratu.

Veliki barokni portal na ulazu u dvorište samostana nosi uz druge natpise i godinu 1737. koju uzimamo kao godinu završetka veoma obimnih radova i u crkvi i na samostanu, o čemu smo već govorili. Ovaj portal je tek sto godina kasnije poslužio kao uzor portalima koje su Crikveničani počeli graditi kao ulaze u svoje kuće, odnosno ograđena dvorišta na Gorici. Ali ti su portali izuzetne vrijednosti jer su ukrašeni vrlo plitkim reljefom na kojem su isklesani vječiti motivi – drva dobra i zla, šestokrake i osmokrake zvijezde, polumjesec i sunce, zmije, šahovnica, alati kojima su se služili vlasnici dok su zarađivali novac potreban za život, pa čak i šivača mašina «*Singerica*». Ovi znakovi sunca i mjeseca pa onda zmije, drveta znanja i drveta života, vuku porijeklo još iz mezopotamskog kulturnog kruga, a to znači da su stari tisuće godina.

GRADITELJSKA UMIJEĆA U KAMENU

Kako se u ovome elaboratu ograničavamo samo na graditeljsku baštinu autohtonih (više ili manje) stanovnika Crikvenice i okolice, moramo naglasiti još neke posebnosti tog jednostavnog, a tako svrsishodnog načina upotrebe kamena i njegove primjene u svakodnevnom životu. Kao prvo, sve kuće izvan Gorice, imale su oko sebe veći prostor pa su tako gotovo sve, a naročito u Gornjem kraju i u Sopaljskoj, izvan «dvora» imale svoje *gumno*¹. Čest je slučaj opločivanja «dvora» kamenim pločama. Na Gorici naravno niti jedna kuća nije imala mjesta za gumno pa se prema navodima doktora Andrijanića kao gumno koristio prostor kojega danas zovemo «*Pod murvicun*», tj. prostor ispred hotela «International» ili «Placa», naročito zbog toga što su Crikveničani, Selčani i Dramaljci imali svoje posjede na sjevernoj strani otoka Krka pa je u sezoni poljoprivrednih radova svakodnevni prizor bio da su žene s malom djecom ulazile u velike barke i veslale preko mora na «školj» gdje su cijeli dan radile i navečer se opet na vesla vraćale u Crikvenicu, izvukle barku «na kraj», tj. na žal, a pri tom bi morale zagaziti u more pa su stoga suknje zataknule za pojas, i onda iz barki iznosile «Pod murvicu» poljoprivredne proizvode sa svojih «lešica» i «polja» i vinograda. Još jedna karakteristika pomalo urbane kulture je klesanje kamenih posuda za potrebe domaćinstva: od kamenih ručnih «žrna» do velikih okruglih mlinskih kamena za mljevenje maslina, od kamenica ulje do malih kamenica za hranjenje stoke pa do «brentišta» – kamenog nosača ugrađenog u vanjski zid kuće na kojega se odlagala «brenta» – nekada drvena, a kasnije pocinčana posuda u kojoj su žene «na oprte» nosile vodu od izvora do kuće.

U vrijeme građenja *balatura*, što je zapravo početak barokizacije primarnih kuća, uočljivo je također žbukanje vanjskih i unutarnjih zidova sagrađenih na balaturi, ugrađivanje *kamenih klesanih ognjišta* na visini od oko 1 metar od poda, napa i dimnjak. U boljim kućama dodatak u takvoj kuhinji, koja vrlo često nije bila unutar same kuće, bio je tzv. „škaf“, tj. kameni sudoper koji je prvotno bio bez odljeva, a kasnije ako ga je dobio, kao što je slučaj u nekim kućama u Sopaljskoj, to je rupa u vanjskom zidu iznad gnojnice. Naravno, i „brentište“ se nalazi odmah pored „škafa“ a sve je smješteno na balaturi, tj. izvan kuće, dok je ognjište ostajalo unutar kuće.

Kao posebnost urbaniziranja navest ćemo običaj da se oštri uglovi kuća ili gromača, gdje se zidovi sastaju pod pravim kutom, izravnavaju udublivanjem s ukrasnim završetkom ponekad s malim lintelom, a ponekad u oštrom vrhu kao kod ogivalne volte. Razlog tome je pažnja da se prolaznik u uskoj kali ne «očeše» o štri zid. Zaista je zapanjujuća ova briga za susjeda ili prolaznika koja vjerojatno ima svoje ishodište negdje na Jadranu ili uopće na Mediteranu. U Crikvenici dobiva posebnu draž baš zbog toga što se na tako malom prostoru, na prejednostavnom životu od iskona, došlo do toliko velikog duhovnog pomaka na bolje da se je vodilo računa o takvim detaljima (što danas naravno nije slučaj).

¹ Jedno veliko zajedničko gumno za Petačane bilo je ispod Kotora a drugo uz potok iza današnjeg „Elektroprimorja“.

DALJNJA ŠIRENJA

Kako se je Crikvenica širila i lijevo i desno od Gorice i ušća Dubračine, bilo je samo pitanje vremena kada će se i na sprudu kojega je stvorilo deltasto ušće Dubračine pojaviti prve kuće i most – naravno ne prvi u nizu mostova kojima je sigurno od davnine bila povezana lijeva i desna strana potoka, makar od drvene građe, nego pri tome mislimo na doba intenzivnog širenja Crikvenica izvan Gorice. Obitelji su postajale sve mnogobrojnije, unatoč velikoj smrtnosti kod djece općenito, a naročito dojenčadi pa i velikog broja mrtvorodene djece. Širenje je išlo u više smjerova ne samo lijevo i desno, nego i prema potoku i prema brdu – Sopaljskoj. Tako su nastale nove ulice koje se danas prepoznaju ipak kao sigurna veza između starog i novog jer i u Basaričekovoj i Gundulićevoj su kuće građene u doba halupa. U ovim novostvorenim ulicama više se nije moralo poštovati pravilo veličine kuće 4 x 4 jer je bilo više mjesta pa je dužina kuće varirala, dok je širina ostajala i dalje 4 metra.

Kada je nastalo naselje *Petak* na sprudu ispred crkve – ne znamo. Ne znamo niti zašto nosi to ime. Pokušavalo se je s mnogim etimologijama, ali sve su zakazale jer nisu imale dovoljno čvrsto uporište.

Petak je najprije naselila jedna veća obitelj Matejčića za koju imamo pismeni podatak iz 1730. g. da su zanimanjem bili «pellicerius» – krznari ili «kotižari», kako se je to zanimanje u Crikvenici zvalo. «Kotižar» dolazi od riječi «kotiga» – to je ženska krznena haljina «do natal», tj. do poda, bez rukava i dosta duboko izrezana oko vrata, a kopčala se je sprijeda vezicama ili «na šakulice», tj. metalne kopče. Kotižari su osim toga izrađivali dugačke muške kapute «kabane» i muške šubare. Također su izrađivali i pokrivače za spavanje koji su se zvali «peleji», a imali su s jedne strane krzno, a s druge su bili opšiveni nekim drugim materijalom kao uostalom i kotiga. Sirove ovčje kože nabavljale su se s otoka: iz Šotoventa na Krku i iz ramintane na Cresu jer su te kože bile veoma mekane i podatne. Sve se je šivalo ručno. Da su kotižari vjerojatno prvi naselili sprud govori u prilog činjenica da za primitivan način štavljenja treba velika količina vode i to mogućnosti bočate, tj. niti slatke niti slane, a takva je voda upravo bila ušću potoka na sprudu Petaka. Na jednoj staroj fotografiji s kraja 19. st. vidi se grupa od tri male kuće s dvorištima ispred njih, a ispred dvorišta je «mandrač», tj. jedna malena uvala koja s morske strane ima veliki nasip od morskih oblutaka. Takvi su «mandrači» diljem obale građeni u različite svrhe kao npr. močenje drva za bačve i gradnju barki i brodova. Kuće na sprudu Petaka nisu mogle slijediti uobičajeni dotada način gradnje ukopavanjem sjeverne strane kuće pod zemlju, jer je sve bilo ravno pa je stoga kuća građena s vezivom i jačim zidovima od pritesanog kamena razne veličine i ubacivanjem u 50 centimetara debele zidove manjeg kamenja za popunjavanja praznina. U sklopu tih prvih kuća bio je i mlin za masline «toč» te «žrna» za mljevenje žita. Unaokolo tih kuća obitelji Matejčić, s nadimkom Pečina i Kotižar, gradile su se kuće obitelji Car. Danas ne znamo kako su Matejčići došli do vlasništva nad tim dijelom spruda niti kako je tekla daljnja dioba. Imamo samo jedan rukopisni dokument iz 1872. godine koji se zove «Razdilba jednoga vertla među doli potpisanun bratjun». Pri tome se radilo o razdiobi začelja ovih petakih kuća koje su licem bile okrenute prema moru a na sjevernoj strani su bili vrtovi na kojima su kasnije sagrađene kuće koje danas tvore Frankopansku ulicu do mosta.

U današnjoj Frankopanskoj ulici naišli smo prilikom restauriranja tih kuća na dvije kuće koje su imale svoja ulazna vrata orijentirana prema istoku. Kuća u kojoj se sada nalazi restaurant «Amor» imala je visoka i široka ravna ulazna vrata i s lijeve i desne strane po jedan veliki prozor, a sve je bilo okrenuto prema istoku, tj. prema «Kaštelu». Vjerojatno je služila kao pomoćna zgrada samostana, a možda je bila i stambena kuća, što se ne može zaključiti samo prema vidljivim ostacima. To svakako potvrđuje činjenicu da su se kuće na sprudu Petaka gradile i ranije s nepoznatm svrhom u početku, dok je kasnije oblikovanjem ulice kuća dobila fasadu na ulicu i vrt iza nje. Isto tako je u funkciji ili samostana ili «gospoštijске komore» morao biti magazin – velika katnica koja je nekada stajala poprijeko današnjeg ulaza u Vinodolsku ulicu, a koja je vidljiva na nekim starim fotografijama. Srušena je prilikom probijanja Vinodolske ulice i gradnje velike monumentalne zgrade osnovne škole koja je građena početkom 19. st.

U širenju Crikvenice nastalo je više primjera neobično građenih kuća, ali spomenut ćemo ovdje samo „Marinkinu kuću“ kako je ona u Crikvenici poznata. Nastala je na prostoru vrtova koji su se prostirali na dnu istočnog dijela Gorice i to ukopavanjem jedne male halupe dimenzija 4 x 4 u samo podnožje brežuljka. Njen je razvoj unekoliko netipičan za Crikvenicu, jer se je nadograđivala naprijed prema moru za cijelu širinu, tj. 4 metra, i to u dva navrata, vjerojatno najprije jedna ćelija pa onda druga, tako da je sada složena od 3 ćelije, a svaka je veličine 4 x 4. Neobičnost je u tome da se ove dogradnje ne čine u pravilnom dograđivanju, nego u blagom zaokretu prema unutra. Kako kuća kasnije dobiva balaturu na dvorišnoj strani koja je okrenuta prema već postojećim kućama na Gorici, a na balaturi je dograđen jedan sprat, za stanovanje se koristi samo taj gornji nadograđeni dio, tako da bivša prva ukopana kuća postaje kuhinja s velikim ognjištem i dimnjakom i dvije sobe za stanovanje, dok pod balaturom ostaje prostor za štalice i malo dvorište. Visoki zid ograđuje taj prostor s dosta velikim ulaznim portalom koji nema ukrasa plitkog reljefa, nego na centralnom utoru volte nalazimo nevješto isklesanu kamenu glavu muškarca. Ovo je jedini primjer u Crikvenici, mada znamo da sličnih glava ima u Vinodolu i uz more u Dramlju. Kod ove je kuće još važno napomenuti da je ona gledana s Vinodolske ulice bila zapravo jedna mala utvrda bez otvora i savinuta skoro u poluluk, kao da štiti sama sebe, jer je izašla van iz zadanog okvira nekadanjeg staništa.

Iz **nacrta iz 1892. godine**, koji je izrađen u Sušaku (ime nadležnog ureda je nažalost nečitljivo, ali postoji primjedba «vidila kraljevska kotarska oblast u Novom Vinodolskom 24. veljače 1872. godine»), potpis nečitljiv, i suglasnost Općine Crikvenica pod brojem 482 od 1892. godine, potpisan načelnik M. Kostrenčić), vidljivo je stanje početkom prošlog stoljeća, tj. planiranje buduće Ulice kralja Tomislava s već izgrađenih nekoliko kuća s lijeve i desne strane ulice, ucrtana je također buduća «mala paladica» i ispred nje «obćinska piaca» dok se gornja planirana ulica zove još uvijek i samo «zemaljska cesta». Taj je nacrt vrlo važan iz više razloga: jedan je da se vidi parcelacija imanja obitelji Ivančić, iako ne od gornjeg početka današnje Vrtne ulice i Ulice Pavla Radića, nego samo od dijela Ulice kralja Tomislava. Ucrtane su već izgrađene obiteljske kuće, iako se ne vidi jesu li još uvijek bile samo ukopane podzemujke ili su već imale i sprat. Na toj je karti također vidljiva prirodna linija obale mora i predviđeno prvo nasipavanje obalnog puta do visine današnjeg hotela «Zagreb», gdje se predviđa račvanje puta prema gore, prema hotelu «Therapia» koji još nije bio izgrađen, ali je već bila predviđena njegova gradnja urbanističkim planom kojega je iza 1890. izradio

bankarski konzorcij iz Budimpešte kojemu je na čelu stajao habsburški nadvojvoda Josip, tadašnji guverner Rijeke. Nadvojvoda Josip je u to vrijeme bio veliki promotor turističkog razvoja Crikvenice pa je u tu svrhu konzorcij banaka otkupljivao od Crikveničana gradilišta. Sagrađen je, nažalost, samo hotel «Therapia», jer je Prvi svjetski rat prekinuo daljnju gradnju koja nikada nije nastavljena prema tom planu.

Period između dva rata, tj. dvadesete i tridesete godine prošlog stoljeća, ipak je značio za Crikvenicu daljnji urbani razvoj. Nije nam zasada poznato je li urbanizacija vršena prema nekom planu ili više–manje stihijski. Naime, tijekom rata 1914.-1918. godine probijene su dvije ceste koje je narod zvao «hrmentunske», jer se je rad plaćao u naturi, tj. u žitu i kukuruzu. Probijena je današnja Ulica kralja Zvonimira od Ulice kralja Tomislava preko djelomično Ivančićeva posjeda do raskršća s Ulicom Pavla Radića gdje se ponovno spojila s Ulicom kralja Tomislava. Probijena je također nova ulica od «Črnoga mula», koji je bio pristanište za goste hotela «Therapia», i išla dalje prema Češkoj koloniji, tj. Dramlju.

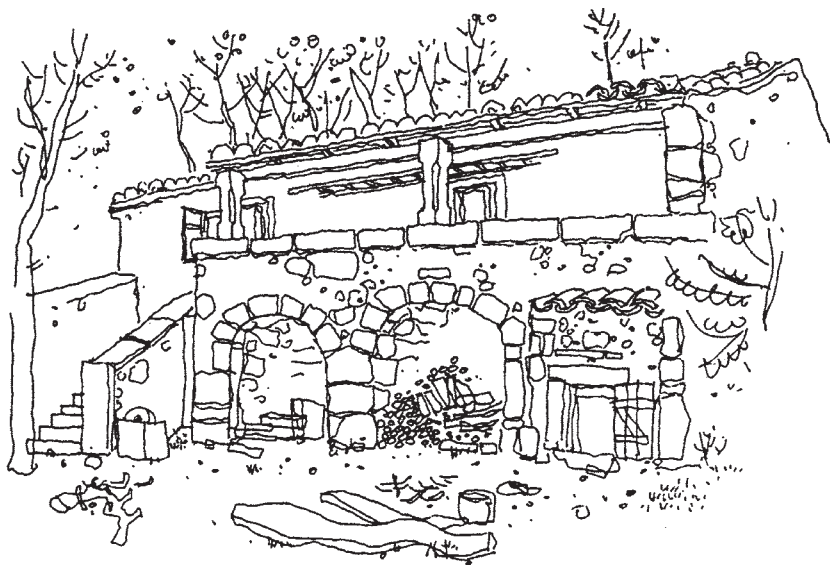
Ovdje moramo napomenuti da se logički treba prihvatiti pretpostavka nekih starijih arheologa, kao i našeg suvremenika arheologa gosp. Ranka Starca, da je *stara rimska cesta* prolazila od Volcere, današnjeg Bakra, preko punte Kraljevice do današnje Crikvenice, i to jednim svojim krakom uz more te da je u Crikvenici tu rimsku trasu slijedila današnja Ulica Pavla Radića, presijecala Goricu i nastavljala današnjom Ulicom Ivana Gundulića dolje prema Dubračini koja je bila premošćena nekim danas nepoznatim mostom.

Već smo ranije spomenuli da se *Dvorska* prepoznaje u svojoj cjelini kao naselje ukopanih kuća, u dužinu slijedeći obalu mora. Vrtovi kuća na morskoj strani išli su do mora a kuća nasuprot gore u brijeg. Kao cjelina i ona je svoje kuće gradila po principu kojega smo opisali, a jedina je razlika nepridržavanje širine od 4 metra jer ima većih kuća, tj. ne postoji pravilo. U Crikvenici se je svojevremeno vjerovalo da je Dvorska imala u prošlosti svoju samostalnu župu zato jer su dvije njene kuće, koje stoje još i danas, jedna doduše potpuno pregrađena, a druga u skoro originalnom izdanju, bile župni dvorovi, što ne znači da je Dvorska bila zasebna župa, iako je na samom ulazu u «selo» stajala do pred tridesetak godina vidljiva ruševina jedne male kapele.

GORNJI CRIKVENIČKI KRAJ

Ostala sela gornjeg crikveničkog kraja, kao što smo već to napomenuli, imaju sve karakteristike opisanog načina gradnje. Do prije tridesetak godina, dok još nije započeta velika faza gradnje, bilo je još mnogo kuća na balaturi.

Danas ih je ostala tek nekolicina i to sakrivene pod većim kućama, kako su to radili Crikveničani. Na sreću, ponekad novi vlasnik stare kuće ne ruši sve, nego samo restaurira i ostavi sve glavne značajke – takav imamo jedan slučaj i na Gorici u Crikvenici, a ima nekoliko slučajeva i u gornjim selima npr. u Šuperima i u *Zoričićima*. Jedna od vrlo interesantnih kuća sačuvana je u izvrsnom stanju u selu Gornja *Draga*, a sa stoji se od osnovne kuće pod zemljom ali većih dosta dimenzija nego li je uobičajeno. Kada je građena balatura, izvedena je po cijeloj širini kuće a s lijeve prednje strane sagrađene su stepenice kojima se dolazi na balaturu i ulazi u gornju kuću. Posebnost ove balature je to da je ona na «shodu» nadsvođena istim krovnim pokrovom kao i

Jedna od sačuvanih kuća u Zoričićima

krov sam. Ovakvih slučajeva susretalo se je po Vinodolu i u *Sopalskoj*, dok u samoj Crikvenici nije preživio niti jedan. Kuća ima uklesanu godinu 1838. u kamenu koji nosi stepenište pa tu godinu možemo uzeti kao godinu građenja balature i gornje kuće. Slična je situacija i u Sopalskoj koja je djelomično bila nastanjena stanovnicima Crikvenice, a djelomično su tu bile zimske kuće stanovnika Vinodolske doline koji su na zimsku ispašu vodili blago na morsku stranu. Prezimana koja nalazimo u cijeloj Crikvenici zadnjih 250 godina upućuju na velika doseljavanja stanovnika iz Bosne i Hercegovine, što zaključujemo po prezimenima koja su autohtona na Kupresu i krajevima oko Neretve, kao npr.: Katnić, Lovrić, Benić pa onda Jurinčić, Stojčić, Vičić. S otoka Krka došlo je prezime Matejčić, dok su Domijani, Manestri i Košuljandići naseljeni više u Dramlju a manje u Sopalskoj. Za Kotor smo naglasili kao stara prezimana Broza, Brozina i Brozičević, dok o novijim prezimenima ovdje neće biti riječi.

Brežuljak iznad ušća Dubračine, od davnine se zove *Kotor*. Njegovo ime stručnjaci izvode iz iskvarenog načina prijevoda imena Ad Turres, jer latinski «Turris» znači kulu ili tvrđavu a Hrvat je tu riječ izgovarao Tor.

Dakle: KOD-TOR = KOTOR. Na tom brežuljku je, kako to pokazuju recentna arheološka istraživanja, život tekao u kontinuitetu, ili možda ipak u diskontinuitetu, zadnjih 10000 godina. Materijalni ostaci željeznodobnih grobova pod «gomilama», gradinska keramika, vjerojatno Japoda, pa rimska keramika u podnožju i na vrhu Kotora, onda romanička crkvice sv. Šimuna i Jude Tadejskog koja se djelomično upravo obnavlja, te ukopane kuće podzemujke, govore tomu u prilog. Biskupska vizitacija, odnosno pregled stanja župe Kotor po biskupu Aleksandru Benzoniju godine 1738., prekinula je rad te župe koja je tada preselja u samostan kod pavlina i tada počinje propadanje Kotora kao naselja, najprije gašenjem groblja, jer se otada pokojnici pokapaju na groblju «poli sv. Ivana», tj. današnjem jedinom crikveničkom groblju.

STARA CRIKVENIČKA GROBLJA

Vrlo je interesantno pratiti razvoj Crikvenice kao naselja u razvitku kroz njezina groblja kojih više nema.

Spomenik na crikveničkom groblju

Osim ovog *današnjeg* «*poli sv. Ivana*» bilo ih je još tri ili čak četiri. Ovo je nastalo tako da su stanovnici novog naselja Petak dali za groblje jednu svoju «lešicu» – komad obradive zemlje za pokapanje svojih umrlih. Do današnjeg dana su pokojnici s Petaka zakapani s lijeve i desne strane ulaza u groblje. Crkveni oci «kaštaldi» i viđeniji građani pokapani su «*poli fratri*», tj. u grobnicama izvan crkve, a i u crkvenoj kripti. Ovo se je groblje dalje razvijalo tako da su stanovnici Dvorske dali svoje „lešice” pokraj već organiziranog groblja i tamo su se zakapali stanovnici Dvorske i cijelog Gornjeg kraja. Kasnije je općina preuzela groblje, otkupljivala pokrajnje lešice i širila ga. Međutim, ostali crikvenički zaseoci, kao Spojamani (uglavnom prezimena Car), Krešac (prezime Stipančić), Matkovići, Brozini, Gromačini i Sopaljska imali su svoje groblje na današnjoj glavnoj gradskoj plaži. Kada je 1906. godine dovršen hotel «Miramare», iskopane su sve kosti i prenijete u jednoj velikoj procesiji u zajedničku kosturnicu

koja se nalazi na lijevoj strani na ulazu u današnje groblje. Uklanjanjem tog groblja otvoren je daljnji put urbanizaciji područja prema «Črnen mulu » i Sv. Jeleni. Nepoznato ostaje vrijeme zatvaranja groblja pokraj stare kapele sv. Antona.

Na starim fotografijama Crikvenice s konca 19. st. vidljivo je da Crikvenica tada ima već oko 40-ak lijepih katnica i dvokatnica građenih u stilu historicizma s vrlo lijepo ukrašenim fasadama; nažalost, do danas nam ih je ostalo tek nekoliko, a djeluju tako živopisno kada im se obnove fasade. Te lijepe crikveničke kuće spominje prof. Johannes Frischauf, profesor biologije na univerzitetu u Grazu, koji je krajem 19. st. pješice proputovao veliki dio Hrvatskog primorja (udaljenosti je mjerio u minutama hodanja). 1891. godine objavio je na njemačkom jeziku prvi vodič o Crikvenici «Das Klimatische Kurort und Seebad Crikvenica» s naglaskom na riječi «klimatsko», koja bi se i danas trebala turistički ponovno vrednovati.

Dakle, da zaključimo, od izvještaja doktora Andrijanića iz 1859. godine pa do vodiča prof. Frischaufa iz 1891. godine prošlo je samo kratkih 32 godine, a stanje u Crikvenici je bilo silno promijenjeno, naravno na bolje. Turizam je službeno započeo 1888.

A tko su bili ti ljudi koji su od jednostavnih halupa postali sposobni graditi lijepe građevine. Nisu postojale škole u kojima bi se školovali, naučili su sve «u hodu». Za ukrašavanje fasada koristili su se šablonama koje su kupili gotove, ali sve ostalo što zahtijeva zanat gradnje kamenom na kamenu naučili su sami. Jer kuća je oduvijek bila i jest simbol obitelji i čuvanja vatre.

SAŽETAK

Za upoznavanje povijesno-kulturne baštine nekog kraja od velike je važnosti saznanje o graditeljskoj kulturi, načinu stanovanja, uređenju prostora, nastajanju starih naselja i njihovom širenju na prostore koji i danas predstavljaju urbanističke komplekse. To je upravo predmet ovog članka o Crkvenici. Kako se malo zna o starijim vremenima, a ispitivanja u Badnju i Kotoru te drugim lokalitetima tek trebaju dati uvid u to, starine se moglo proučavati samo na nešto novijim situacijama, konkretno najprije na prostoru zvanom Gorica, a potom širenje oko ušća Dubračine s lijeve i desne strane, gdje je već od ranije bila građevina i gdje će nastati crkva Marijinog Uzašašća i pavlinski samostan. Nekoliko obrađenih primjera pokazuje staro narodno graditeljstvo, narodne običaje, način stanovanja, uređivanje prostora i to prvenstveno u kamenu. Kamen je bio osnovno sredstvo građenja u početku je obrađivan vrlo primitivnim sredstvima, ali vrlo produhovljenim stilom. Slučaj je to u svom kraju oko Crikvenice, što pojašnjava zašto je u 20. stoljeću u Crikvenici osnovana Graditeljska škola. Ovlašnim povijesnim pregledom dobivamo u ovom članku uvid kako je teкао proces unapređivanja graditeljske kulture Crikveničana, a na primjeru nekoliko starih kuća saznajemo i podosta o njihovom životu.

Ključne riječi

Crikvenica, Gorica, ušće Dubračine, staro narodno graditeljstvo, građenje u kamenu i kamenom, zidarsko umijeće, zidarska tradicija, izgled kuće, unutrašnjost kuća, život u tim kućama, narodni običaji

SUMMARY

Crikvenica is usually regarded as a modern seaside resort with beautiful beaches, bars, hotels, boats and shady gardens. Nobody ever considered her to be of any interest as far as her past is concerned. Of course there was the old church after which the town itself has been named, because «crikva» in the old croat language means «church» therefore CRIKVENICA – SMALL CHURCH. The Pauline monastery attached to the church dates from 1412. The oldest hotel buildings are from 1895 and 1905. At the end of the 19 century there were some 50 beautiful one and-two story houses built with beautiful facades which housed tourists. But where did live the people before? How did their houses look? We have found these dwellings beneath the modern houses of today. They are well hidden because they have been originally built using the slope of the hill in the middle of the town, which was also the original settlement nearest to the source of water.

And how did the people build? Using the rocks which were all around them. The slope was cut on the northern side which than became a wall, and two additional walls left and right formed a quadrangle usually 4 x 4. The sunny side was provided with the entrance door on the left which opened into the inside. Immediately on the left of the door there was an open fireplace on the earthen floor. No chimney and no windows were necessary, the smoke circulated through the very simple roof made of straw or willowy rods intertwined. Rarely the roof was covered with stone plates, or eceptionally with tyles. Such simple dwellings have their roots far back in history, and in the country where the stone reigns, it was very natural, that such a type of building, survived and arrived to the 19 century almost intact. After the 1848 revolution, but not directly because of it, things changed considerably, people started to go to work in far places, brought home the earned money, and started to build modern houses on the old dwelling. Most times, they left the original building intact, only roofs never survived which is natural, but houses spread forward into the former courtyards, changed directions of the facade, embellished them, and hid themselves underneath, almost forever.

Such as they originally are, they have sheltered large families, and most of all, they kept the fire going which of course has been allways the most important thing of all.

Although, we today, judge them by our standards as extremelly primitive and poor, it was never so, for those who built them. Because people who are unhappy in their lives, never build a house of their own, and but a few understand the building is a great symbol. The man who understands this, a house he owns is a statement of his life, however simple.

If a man does not build when he has the means, it is because his life has not been what he wanted

LITERATURA:

1. Freudenreich, Aleksandar, Kako narod gradi na ogoljenom krasu, Zareb, 1962.
2. Batović, Šime, Kultura starih Liburna, Dometi, XV/1982.
3. Batović, Šime-Oštrić, Olga, Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja, Simpozijum: predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena. ANUBiH, posebna izdanja knj. XII., Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4. Sarajevo, 1969.
4. Belošević, Janko, Materijalna kultura Hrvata od 7. – 9. st., Liber, Zagreb, 1980.

5. Ceka, Neritan, Die Illyrer und die Antike Welt i knjige Albanien, Verlag Philip von Zabern, Mainz am Rhein
6. Hauptmann, Ludmil, Kroaten, Goten und Sarmaten, Germanoslavica III., 1935.
7. Iveković, M., Bunje, čemeri, poljarice, Zbornik kralja Tomislava, JAZU, Posebna djela, knjiga XVII., Zagreb, 1925.
8. Klaić, Vjekoslav, Hrvati i Hrvatska. Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda, Matica hrvatska, Zagreb, 1930.
9. Margetić, Lujo, Još o dolasku Hrvata, Historijski zbornik, god. XXXVIII. za 1985.
10. Novak, Grga, Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 45. JAZU, 1971.
11. Pritsak, Omeljan (Hrushevskyij, Mykhailo), The Slavs and the Avars, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull', alto medioevo, tom I, Spoleto, 1983.
12. Rapanić, Željko, La costa orientale del Adriatico nel alto medioevo, separat iz Settimane di studio del Centro italiano di studi sul, alto medioevo, XXX/ Gli Slavi occidentali e meridionali nel, alto medioevo, Spoleto, 1983.
13. Suić, Mate, Illyrii proprie dicti, Godišnjak ANUBiH, knjiga XIII., Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, Sarajevo, 1976.
14. Frischauf, Johannes, Das klimatischen Kurort und Seebad Crikvenica

Bilješka o autorici

Tea Jerić-Matejčić, Crikvenica, prevodilac i istraživač-amater kulturne baštine, posebno graditeljstva